

РОЛЬ МЕТОДИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ У ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ СПРЯМОВАНОСТІ ОСОБИСТОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ

У статті розкрито особливості методичної підготовки студентів ВНЗ у сучасних умовах. Обґрунтовано системність підходу до класифікації методів навчання у процесі формування професійної спрямованості особистості майбутніх учителів.

Ключові слова: метод, класифікація, методологія, технологія, особистість, професійна спрямованість.

В статье раскрыта особенность методической подготовки студентов педагогических ВУЗов в современных условиях. Обоснована системность подхода к классификации методов обучения в процессе формирования профессиональной направленности личности будущих учителей.

Ключевые слова: метод, классификация, методология, технология, личность, профессиональная направленность.

The peculiarities of the methodic preparations of the students of the pedagogic universities in modern conditions are analyzed in the article. The system methodological approach in the classification of the methods of teaching in the process of formation of the professional trend of the personality of future teachers is well-grounded.

Key words: method, classification, methodology, technology, personality, professional trend.

Постановка проблеми. Фахова підготовка майбутніх учителів базується на переосмисленні педагогічних теорій і концепцій. Поява нових освітніх ідей передбачає професійну підготовку педагогів нового покоління, забезпечує трансформацію пізнавальної діяльності у професійну спрямованість особистості майбутнього вчителя. Сьогодні у професійній підготовці майбутнього вчителя особлива увага приділяється саме посиленню методологічної складової, залученню студента до наукової діяльності, формуванню культури системного аналізу, умінню адаптуватися до різних змін, прогнозувати розвиток тієї чи іншої ситуації.

Аналіз актуальних досліджень. Теоретичні основи методичної підготовки майбутнього вчителя традиційно розроблялися педагогікою та психологією, а завдання методики навчання дисципліни зводилися до забезпечення його готовності грамотно організувати навчально-виховний процес. Уважалося, що така методика, яка є прикладною педагогічною галуззю, покликана забезпечити лише

технологічний аспект навчального процесу. Її роль обмежувалася розробкою методичних рекомендацій з вивчення навчального матеріалу. Вироблення уміння застосовувати ці рекомендації на практиці було основним завданням методичної підготовки майбутнього вчителя, яка знайшла своє відображення в педагогічній спадщині Ю.К. Бабанського, П.Ф. Каптерєва, А.С. Макаренка, В.О. Сухомлинського, К.Д. Ушинського, а також у роботах сучасних науковців В.І. Євдокимова, Г.О. Ковальова, І.Я. Лернера, Б.Т. Лихачова, П.І. Підкасистого, І.Ф. Прокопенка, Г.К. Селевко та ін. Сьогодні актуальність проблеми методичної підготовки вчителя полягає в залученні студентів до розробки теорії навчання дисципліни, що дійсно сприяє формуванню професійної спрямованості особистості майбутнього вчителя.

Мета статті – схарактеризувати сутність методичної підготовки та її роль у формуванні професійної спрямованості особистості майбутнього вчителя.

Виклад основного матеріалу. Предметом методичної підготовки майбутнього педагога є система, що складається з цілей навчання, змісту предметної освіти, методів, засобів і форм навчання. Функціонує ця система на тлі зовнішнього середовища, що містить цілі освіти, її гуманізацію і гуманітаризацію, формування особистості, психолого-педагогічні аспекти, логічні теорії формування понять і суджень, предметну науку, історію її розвитку, інформатику. Зв'язки між компонентами зовнішнього середовища і методичною системою утворюють разом з методами дослідження методологію методики навчання дисципліни.

Нині у педагогічних роботах часто вживається термін «педагогічна технологія» у різних словесних конструкціях: освітні технології та технології навчання. Їх автори вважають, що використання цього терміна зобов'язує до детальнішого опису означеного процесу: його етапів, їх послідовності та засобів реалізації, до розробки діагностичного матеріалу, його застосування. Слід зазначити, що знання людини про навколишню дійсність акумулюються за допомогою слів. Пізнання світу містить класифікацію явищ, їхнє порівняння, встановлення логічних і причинно-наслідкових зв'язків між ними, тобто відтворення картини світу. Картина світу, впорядкована за реальними зв'язками між матеріальними об'єктами та поняттями, уявленнями людей, становить концептуальну картину світу, відбивається в мовній картині світу. За результатами дослідження спільних і відмінних ознак мовної картини світу можна свідчити про особливості народу, пов'язані не з мовою, а з його життям, поглядами, менталітетом тощо. Лексика будь-якої мови може бути представлена відповід-

но до концептуальної картини світу. Такий принцип систематизації лексики прийнятий у теорії семантичного поля. Слова поєднуються в семантичні поля на основі спільної ознаки у значеннях. Семантичне поле містить різні частини мови. Об'єднання слів однієї і тієї ж частини мови в межах поля називаються лексико-семантичними групами (ЛСГ). У складі лексико-семантичних груп виділяють два види парадигм – гіпонімічні й синонімічні. Гіпонімічні парадигми об'єднують слова, пов'язані родо-видовими відношеннями. Слово, що позначає родові поняття, називається гіперонімом, а слова, що позначають видові поняття, – співгіпонімами. Гіперонім і співгіпоніми належать до однієї й тієї ж частини мови, але гіперонім має більш загальне значення. Так, наприклад, у гіперонімічній парадигмі «технологія» – це технологія виробництва, технологія професійної освіти, педагогічна технологія, інформаційна технологія, отже слово «технологія» – гіперонім, а інші слова – співгіпоніми.

У педагогічний лексикон міцно увійшло поняття «педагогічна технологія». Саме це поняття ще не набуло наукової завершеності, воно ще не має вичерпного визначення. На думку Б.Т. Лихачова, «педагогічна технологія – це сукупність психолого-педагогічних настанов, що визначають спеціальний набір форм, методів, способів, прийомів навчання, виховуючих засобів; вона є організаційно-методичним інструментарієм педагогічного процесу» [3, с. 249]. Значне розходження в поглядах на нове педагогічне явище багато в чому пояснюється його складністю і недостатньою вивченістю, значною відмінністю вихідних позицій у різних дослідників. Але майже всіх об'єднує визнання специфіки педагогічної технології, яка полягає в тому, що в ній здійснюється навчальний процес, котрий повинен гарантувати досягнення поставлених цілей. За твердженням І.Ф. Прокопенка і В.І. Євдокимова, технологія пов'язана з навчальним процесом – діяльністю вчителя та учнів, її структурою, засобами, методами і формами. Вона є сукупністю науково обґрунтованих способів організації педагогічної діяльності, здійснення яких приводить до оптимального вирішення поставлених завдань [4, с. 12]. Також можна стверджувати, що технологія навчання є способом функціонування методичної системи навчання, а технологія будь-якого процесу – це спосіб функціонування його у певних умовах. Однак ці ж питання розглядаються й у теорії навчання, тому розроблений понятійний апарат педагогічних наук цілком розкриває зміст тих об'єктів, що охоплюються поняттям «технологія».

Функції методичної науки можна поділити на групи, адекватні її структурним компонентам: 1) методологічні; 2) теоретичні; 3) роз-

робки застосування. До перших входять розробка методів дослідження, конструювання методичних систем, що моделюють предмети досліджень і їх зовнішніх середовищ, а також питання впровадження результатів дослідження в практику. Другі забезпечують виконання методичного дослідження, зокрема прогнозування його результатів, їхнє пояснення й опис, систематизацію виявлених закономірностей. Третя група функцій орієнтована на навчання студента різних способів організації навчального процесу, уміння застосовувати їх у різних ситуаціях, упроваджувати теоретичні положення в практику. У цілому ж методика навчання дисципліни «несе» наступні функціональні навантаження – методологічне, прогностичне, пояснювальне, описове, систематизуюче, освітнє, евристичне, естетичне, практичне, нормативне й оцінне.

Методологічна функція полягає в оволодінні майбутніми дослідниками теорією самої науки, котра викладатиметься в школі, що дозволяє правильно вибирати об'єкт, предмет, формулювати гіпотезу, визначати цілі, адекватні методам дослідження. Методологічні знання необхідні також для впровадження результатів науково-дослідницької роботи у практику, для організації експериментів, обробки їхніх даних.

У сфері освіти висвітлюються процеси, що відбуваються в науці, яка «озброює» дослідників методологією наукового пошуку, методами пізнання, що сприяє становленню того, хто навчається, здатного вирішувати різні творчі завдання, орієнтуватися в складних ситуаціях, приймати відповідальні рішення. У процесі навчання систематично і послідовно формуються навички розумової праці: планування роботи, знаходження раціональних шляхів її виконання, критичної оцінки отриманих результатів та ін. Особливість методичних досліджень полягає в тому, що їх висновки мають безпосереднє застосування в практиці навчання, яка, у свою чергу, поставляє науці емпіричний матеріал, котрий потребує теоретичного узагальнення.

Суть прогностичної функції полягає в передбаченні використання методичних закономірностей у різних конкретних ситуаціях. Дослідник і практик найчастіше зіштовхуються у своїй діяльності із ситуацією вибору. Ученому доводиться вирішувати проблему вибору методологічної основи дослідження, послідовності своїх дій у його реалізації, передбачати кінцеві результати як самого дослідження, так і його проміжних етапів, а також труднощі, з якими він може зустрітись в процесі роботи. Практикові щодня необхідно вирішувати проблему вибору. Так, учителю, готуючись до уроку, треба сконстру-

ювати оптимальний обсяг змісту навчального матеріалу, визначити методи навчання, намітити засоби і форми роботи з учнями, продумати заключний етап уроку. Формування стратегії уроку багато в чому обумовлене не лише знанням теорії навчання предмету, але й володінням прогностичними уміннями, зміст і методика формування яких розробляються методичною наукою.

Пояснювальна функція стосується встановлення причин появи певних концепцій, визначення їхнього змісту, динаміки розвитку, інтерпретації сутності різних закономірностей і результатів дослідження. Вона спрямована на розкриття як змісту невідомого явища, так і результатів його аналізу. Іноді авторові під час дослідження складно чітко й зрозуміло сформулювати висновки. Однак від того, наскільки чітко вони зроблені, залежить успіх його науково-дослідницької роботи. Досліднику необхідно представити результати так, щоб вони були зрозумілі всім, хто причетний до сфери даної науки. Тому важливою є описова функція, реалізація якої сприяє оволодінню умінням коректно описувати спостереження, етапи дослідження, його предмет і об'єкт. Важливе значення має систематизуюча функція методики навчання дисципліни. Її роль у виявленні зв'язків між результатами досліджень та систем закономірностей, побудові їхньої ієрархії, з'ясуванні взаємозв'язку між отриманими фактами. Варто виділити і таку функцію методики навчання, як естетична, котра виявляється у тому, що предметна методика розробляє шляхи і засоби естетичного виховання школярів, з одного боку, а з іншого – використовується цікавість предметної науки для коректування методики навчання відповідної дисципліни.

Евристична функція орієнтує методистів на дослідження творчої складової навчання дисципліни в школі і ВНЗ, розробку методики навчання й уміння її застосовувати в різних конкретних ситуаціях. На жаль, вирішенню багатьох проблем навчання продуктивної діяльності в предметних методиках та у навчальних посібниках для студентів педагогічних ВНЗ приділяється недостатня увага.

Методична наука виконує нормативну й оцінну функції. Їхня реалізація полягає в розробці стандартів і оцінюванні результатів навчального процесу. Його регуляторами є закономірності, що характеризують зв'язки між компонентами методичної системи навчання дисципліни. Наприклад, процес формування понять включає визначену послідовність етапів, що містять логічні й евристичні дії. Теоретичні положення, що це визначають, дозволяють керувати процесом формування конкретного поняття, передбачати появу труднощів.

Методична підготовка майбутнього вчителя полягає в тому, щоб він опанував діяльністю, яка обумовлена структурою і функціями методики навчання дисципліни як самостійної наукової галузі. Навчання студентів методичної діяльності здійснюється протягом усього часу перебування у педагогічному ВНЗ, хоча основна роль у цьому процесі належить курсу теорії і методики навчання дисципліни, з яким студент зустрічається не на самому ранньому етапі. Тому на першому та другому курсах формування готовності студента до професійної спрямованості особистості повинно здійснюватися у процесі вивчення спеціальних дисциплін. Цьому можуть сприяти як зміст, так і методи дисципліни, що вивчається. Читаючи лекції чи проводячи практичні заняття, викладач звертає особливу увагу на зв'язок змісту навчання у ВНЗ і школі. Особливо це стосується тих розділів, що містяться у шкільних і навчальних посібниках [1; 2].

Зміст шкільного викладу матеріалу можна використовувати як засіб мотивації для більш повного його вивчення в педагогічному ВНЗ. Залучаючи студента до пошуку навчального матеріалу, його аналізу, уточнення проблеми і конструювання на її основі задач, до вирішення їх різними способами, до вибору найоптимальнішого з них, викладач ВНЗ формує його особистісні якості і професійні уміння, необхідні для методичної діяльності, а отже формує професійну спрямованість особистості майбутнього вчителя.

На старших курсах студенти починають вивчати методику навчання дисципліни, тому особлива увага приділяється методології науки. Оскільки кількість навчальних годин на вивчення курсу є незначною, то ознайомити студентів із методологічними основами курсу дуже складно. Заповнити цю прогалину можна за допомогою курсів, у яких розглядаються зв'язки методики предмета з педагогікою, психологією, предметом, інформатикою, логікою. Вивчаються методи дослідження, можливості використання статистичних даних під час обробки експерименту, уточнюється роль зовнішнього середовища методичної системи і вплив її складових на функціонування методичної системи навчання дисципліни. У курсовій і дипломній роботі реалізуються методичні знання й уміння, професійні якості особистості майбутнього вчителя. Високий рівень методичної підготовки студентів характеризується самостійною постановкою методичних завдань, здатністю прогнозувати і визначати найефективніші шляхи їхнього вирішення, контролювати й оцінювати дії. Середній рівень визначається тим, як окремі завдання високого рівня складності вирішуються за допомогою викладача, який може запропонувати пізнавальну задачу і проконтро-

лювати хід її рішення. Низький рівень свідчить про те, що студент має потребу в стимулюванні його роботи, контролі з боку викладача за її ходом, використовує ті чи інші засоби за наявністю зразка або знаходить інформацію про дії, орієнтуючись на відомі способи.

Методику формування готовності студента до методичної діяльності необхідно розробляти з урахуванням його індивідуальності, ступеня розвиненості його мотивів, вольових зусиль, уміння працювати з інформацією. Зазвичай виділяють дві групи мотивів: соціальні – пов'язані із соціальними взаємодіями з іншими людьми; пізнавальні – обумовлені змістом курсу і процесом його вивчення. Змістовно-операційний компонент характеризуватиметься трьома рівнями, що відповідають низькому, середньому і високому рівням сформованості готовності студента до виконання методичної діяльності. В емоційно-вольовому компоненті фіксуються такі рівні: перший – вольові зусилля студента виявляються слабко, тобто він не прагне довести роботу до кінця, при перших утрудненнях відмовляється від виконання завдання; другий – студент переважно виявляє вольові зусилля, а відступає лише під час серйозних утруднень; третій – вольові зусилля він виявляє в усіх видах навчально-пізнавальної діяльності.

Кожен студент залежно від мотивації, вольових зусиль і рівня володіння навчальним матеріалом може просуватися своїм шляхом від найелементарнішого стану об'єкта, що моделюється, до найскладнішого. Диференційований підхід до формування методичної готовності студентів припускає три напрями розвитку цього феномена. Підставою до першого з них є пріоритетність мотиваційного, другого – змістовно-операційного і третього – емоційно-вольового компонента особистості.

Сьогодні до підготовки майбутнього вчителя висуваються такі вимоги: освоєння методології наукового пошуку; опанування системним аналізом; уміння адаптуватися до різних змін; прогнозування ходу розвитку тієї чи іншої ситуації. Необхідно відмовитися від підготовки вузькоспеціалізованого вчителя з технократичним мисленням – потрібен фахівець широкого загальнонаукового і загальнокультурного профілю. Такий учитель у своїй професійній діяльності ґрунтується не стільки на готовій технології, скільки на умінні оцінити ситуацію, зробити той чи інший вибір [1; 2].

В інноваційній діяльності перевіряються і впроваджуються різні ідеї гуманітаризації і фундаменталізації освіти, що трактуються по-різному, а використання деяких інновацій заважає підготовці студента. Учителеві пропонуються різні навчальні посібники для учнів,

що також відрізняються якістю їхнього виконання. І, нарешті, посилюється увага до формування дослідницької й експериментальної діяльності не тільки педагога ВНЗ, але й студентів.

Правильна орієнтація майбутнього вчителя на вибір способів вирішення методичних проблем залежить від розуміння ним суті поняття «знання». У науковій літературі висловлюються різні судження з цього приводу. Знання часто ототожнювалося з готовою книжковою інформацією, засвоєння якої зводилося до її запам'ятовування і відтворення. Розвиток учня розглядався як «збільшення знань», тобто збільшення обсягу інформації, що повідомляється. Сьогодні позитивна роль такого знання піддається сумніву, що викликає зміну і в поглядах на поняття «розвиток», у змісті якого акцент зміщується на формування пізнавальних психічних процесів. Роль знань стає незначною, і на перше місце деякі педагоги ставлять розвиваючу функцію освіти, що, на їхню думку, реалізується особистістю орієнтованим навчанням. Деякі науковці віддають перевагу двом видам навчання: предметному й особистісно орієнтованому. Насправді йдеться не про значимість ролі знань, а про нове трактування цього поняття. Розвиток, котрий не пов'язаний з оволодінням системою наукових фактів, рівнів їхньої аргументації, вважають псевдорозвитком. Розвиває лише навчання, засноване на уявленні про сутність знання, і пов'язує його зі змістом навчання, його науковістю, логікою, евристичністю. Такий підхід зумовлений розумінням знання як діяльності і її результату. Знання як діяльність стає визначальним фактором розвитку особистості, що не обмежується індивідуальними психічними пізнавальними процесами, а сприяє формуванню професійної спрямованості особистості майбутнього вчителя [1; 2].

Методологічна складова предметної методики навчання містить методи дослідження, серед яких важливого значення надається експерименту. У навчальних посібниках зазвичай обмежуються констатуючими і навчальними експериментами. У ВНЗ ефективними є експерименти, які проводяться з метою перевірки теоретичних висновків (прогнозів, гіпотез) методичного характеру, що відображають зв'язки між внутрішніми процесами навчальної діяльності учнів і дидактичними умовами. Грунтуючись на цих зв'язках, прогнозують зміни, що властиві внутрішнім процесам навчання, і відбуваються під впливом зовнішніх факторів.

В останні роки отримано істотні результати в дослідженні форм навчання, типів уроку, диференціації навчання, діагностуванні його результатів, профілізації школи. Усе це повинно бути відображено у змісті методичної підготовки майбутнього вчителя в педагогічному ВНЗ.

Аналіз педагогічних досліджень дозволяє виокремити такі складові методичної підготовки майбутнього вчителя, що сприяють формуванню професійної спрямованості особистості:

– методика навчання дисципліни – самостійна наукова галузь із власним предметом, методами дослідження, понятійним апаратом і концепціями;

– методичні концепції з урахуванням нових ідей (гуманізація, гуманітаризація, фундаменталізація освіти), загальноосвітні стандарти, результати досліджень в інших наукових галузях;

– виклад матеріалу в контексті системного аналізу і діяльнісного підходу, що виявляється в цілісному представленні методичних феноменів, виділенні їх компонентів, установленні взаємозв'язків між ними, конструюванні діяльності, яка відповідає досліджуваним поняттям, фактам, засобам;

– результати сучасних наукових досліджень з методики навчання, а також інноваційний досвід учителів;

– аналіз студентами досліджуваних феноменів, динаміки їхнього розвитку, встановлення і ствердження різних думок і уявлень;

– пізнавальні завдання, котрі орієнтовані на розуміння навчального матеріалу, оволодіння умінням оперувати ним; на оцінку різних варіантів викладу матеріалу, що сприяють розвитку професійних умінь майбутніх учителів, їхньої пізнавальної самостійності, творчої активності.

Наприклад, під час формування понять, якими оперує теорія навчання і виховання, процес конструювання поняття полягає в пошуку такої кількості необхідних умов, яких було б достатньо для однозначного визначення необхідного класу явищ. Сукупність цих умов і приймають за зміст поняття.

Методичні вимоги до формування поняття містять: мотивацію введення поняття; виокремлення істотних його властивостей; синтез виділених властивостей; формулювання визначення поняття; його запам'ятовування і застосування; установлення зв'язків досліджуваного поняття з іншими. Сукупність вимог до формування понять, етапи формування, система вправ, послідовність їхнього використання – усе це утворює базу для технологізації процесу засвоєння понять у школі.

Виправдало себе в процесі підготовки вчителя використання навчальних ділових ігор, оскільки вони сприяють підготовці студентів до методичної діяльності. Учасники ігор навчаються приймати професійні рішення, оцінювати і коректувати їх, освоюють зміст спеціальних курсів, оволодівають уміннями організовувати процес навчання шко-

лярів і керувати ним, застосовувати знання й уміння в різних професійних ситуаціях. У процесі ділової гри її учасники висувують гіпотези, розробляють різні варіанти вирішення методичних завдань, здійснюють їхню експериментальну перевірку в умовах шкільної практики.

Ділова гра сприяє розумінню взаємозв'язку спеціальної і методичної підготовки майбутнього вчителя. Її правилами передбачаються такі етапи: створення практичної ситуації, її оцінка, аналіз, прогнозування, вивчення літератури з проблеми, висунання гіпотези, проведення експерименту, формулювання висновків. Практичні ситуації – це результат спостережень за роботою вчителя й учнів, джерелом для них можуть бути журнальні статті, шкільні підручники.

Зрозуміло, що підготовка випускника педагогічного навчального закладу до вчительської роботи відрізняється від підготовки його однокурсника до наукової діяльності. Для того, хто готується до наукової праці, важливий методологічний аспект методичної діяльності, тоді як даний аспект у навчанні майбутнього вчителя може бути обмежений ознайомленням із ним. Основна увага в його підготовці повинна бути спрямована на організацію навчально-виховного процесу, використання теоретичних положень у різних ситуаціях.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, на основі проведеного аналізу методичної підготовки студентів педагогічних ВНЗ можна виділити такі пріоритетні напрями діяльності у сфері освіти і науки, як удосконалення методичної підготовки фахівців, залучення студентської молоді до наукових досліджень, стимулювання їхньої творчої праці, впровадження вітчизняного та зарубіжного досвіду, сучасних педагогічних технологій навчання і виховання, що сприяють формуванню професійної спрямованості особистості майбутнього вчителя. Подальше дослідження формування методичної культури студентів педагогічних ВНЗ пов'язане з особливістю вивчення інноваційних підходів, нестандартних концепцій і педагогічних технологій навчання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вища освіта України і Болонський процес: Навчальний посібник / За ред. В.Г. Кременя. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2004. – 384 с.
2. *Кремень В.Г.* Освіта і наука в Україні – інноваційні висновки. Стратегія. Реалізація. Результати. – К.: Грамота, 2005. – 448 с.
3. *Лихачев Б.Т.* Педагогика: курс лекцій [Учебное пособие для студентов педагогических учебных заведений и слушателей ИПК и ФПК] / Б.Т. Лихачев. – М.: Прометей, Юрайт, 1998. – 464 с.
4. *Прокопенко І.Ф., Євдокимов В.І.* Педагогічні технології: Навчальний посібник, 2-е вид. – Харків: Колегіум, 2006. – 224 с.